

nie recenzji przed ich publikacją, co pozwoliło na wymianę nie zawsze zgodnych opinii. Mam nadzieję, że moja recenzja fascynującej publikacji *Jedności wielości* nie będzie ostatnią.

Ewa Osek, Lublin, KUL

Biblioteka z Nag Hammadi: Kodeksy I i II, tłumaczył oraz komentarzem opatrzył Wincenty Myszor, Studia Antiquitatis Christianae, Series Nova 7, Katowice 2008, Księgarnia św. Jacka, ss. 414.

Ważnym obszarem działalności naukowej ks. prof. Wincentego Myszora są przekłady. W dorobku translatorskim tego wybitnego badacza późnoantycznej myśli religijnej znalazły się – obok tłumaczeń (z jęz. niemieckiego) pism współczesnych teologów (H. Urs von Balthasara, H. Schüttego, R. Slenczki) oraz (z jęz. łacińskiego, greckiego i koptyjskiego) starożytnych tekstów apokryficznych (*Dzieje Piotra*, STV 15:1977, z. 2, 169-175; *List Apostołów*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, t. 1, Lublin 1980, 535-543 – przy współpracy A. Dembskiej), homilicznych (*Najstarsza łacińska homilia*, STV 17:1979, z. 2, 247-255) i polemicznych (*Theonasa Aleksandryjskiego list przeciw manichejczykom*, VoxP 8:1988, t. 15, 1023-1026) – przekłady (z języka greckiego) 5 traktatów z *Corpus Hermeticum* oraz (z jęz. koptyjskiego) 28 utworów gnostyckich. Te ostatnie – poza dwoma pismami: *Ewangelią Marii* z Kodeksu Berlińskiego (STV 13:1975, z. 2, 149-160) i *Ewangelią Judasza* (wyd. Katowice 2006) z Kodeksu Tschacos (jedną z pierwszych translacji tekstu oryginalnego na język nowożytny) – pochodzą z Biblioteki z Nag Hammadi.

Większość tłumaczeń utworów z kodeksów z Nag Hammadi drukowana była w pismach teologiczno-historycznych (wg *Bibliografia dorobku naukowego księdza profesora dr hab. Wincentego Myszora*, w: *Omnia tempus habent. Miscellanea theologica Vincentio Myszor oblata*, Katowice 2009, 25-44), a są to: *Apokalipsa Pawła* (Nag Hammadi Codices [= NHC] V 2, STV 10:1972, z. 1, 163-170), *Ewangelia według Tomasza* (NHC II 2, ŚSHT 5:1972, 19-42 – przy współpracy A. Szczudłowskiej [Dembskiej]), *Apokryficzny list Jakuba* (NHC I 1, „Znak” 29:1977, nr 275, 568-578), *Oda do Norei* (NHC IX 2, STV 25:1986, z. 1, 197-203); *Melchizedek* (NHC IX 1, STV 24:1986, z. 2, 209-225), *Świadectwo prawdy* (NHC IX 3, STV 25:1987, z. 1, 199-233), *Dzieje Piotra i Dwunastu Apostołów* (NHC VI 1, ŚSHT 29:1996, 296-302), *Księga Tomasza* (NHC III 7, ŚSHT 30:1997, 221-231), *Apokalipsa Piotra* (NHC VII 3, ŚSHT 31:1998, 315-329), *Pierwsza i druga Apokalipsa Jakuba z V kodeksu z Nag Hammadi* (ŚSHT 32:2000, 57-76), *Apokryf Jana* (NHC II 2, ŚSHT 35:2002, 73-89), *Dialog zbawcy* (NHC III, 5, ŚSHT 36:2003, 490-503), *Egzegeza o duszy* (NHC II 6, ŚSHT 37:2004, 179-190), *Eugnostos* (NHC II 3, ŚSHT 39:2006, 44-52). W. Myszor zamieścił też przekład krótkiej *Modlitwy Pawła Apostoła* z I kodeksu w artykule: *Zagadnienie modlitwy gnostyków* (TST 8:1981, 35-44).

W 1979 r. ks. prof. W. Myszor (przy współpracy A. Dembskiej) wydał *Teksty z Nag-Hammadi* (Warszawa 1979, PSP 20), zawierające przekłady pięciu utworów pochodzących z dwóch pierwszych kodeksów. W zbiorze tym znalazły się tłumaczenia dwóch pism, które drukowane były już wcześniej w czasopiśmie – *Apokryficzny list Jakuba* i *Ewangelia Tomasza* (wydanie tego utworu z tekstami: koptyjskim i tłumaczeniem polskim ukazało się też jako osobna pozycja – *Ewangelia Tomasza*, Katowice 1992) – oraz nowe przekłady: *Ewangelia prawdy* (NHC I 2), *Wypowiedź o zmartwychwstaniu* (NHC I 3, utwór tłumaczony w całości przez A. Dembską) i *Ewangelia Filipa* (NHC II 3), a więc pisma autorstwa walentynian. Tom zaopatrzonego został w obszerny *Wstęp* (s. 11-99) W. Myszora (w którym zostały przedstawione: zawartość biblioteki, jej wartość źródłowa, postać gnostyka Walentyna, walentynianizm oraz poszczególne utwory w kontekście ewentualnych związków z samym Walentynem) i Albertyny Dembskiej (*Język I i II kodeksu z Nag Hammadi*, s. 101-106) oraz w komentarze, którymi W. Myszor zaopatrzył każdy tekst.

Niespełna trzydzieści lat od tego wydania ks. prof. W. Myszor przygotował kolejny zbiór zawierający tym razem translacje wszystkich 13 pism z dwóch pierwszych kodeksów. Poza wspomnianymi pięcioma tytułami z 20 tomu PSP, które ukazują się tutaj w nowym przekładzie, oraz pięcioma rozproszonymi w czasopiśmie (tj. *Modlitwą Pawła Apostoła* i drukowanymi po 2000 roku – *Apokryfem Jana*, *Dialogiem Zbawcy*, *Egzegezą o duszy*, *Eugnostosem*), trzy – *Tractatus Tripartitus* (NHC I 5), *Hipostaza archontów* (NHC III 4) i *O początku świata* (NHC II 5) – są pierwszymi translacjami na język polski. Tom ukazał się w 2008 r. pt. *Biblioteka z Nag Hammadi: kodeksy I i II* w wydawnictwie „Księgarnia św. Jacka” jako 9 tom serii „Studia Antiquitatis Christianae. Series Nova”. Wydanie to zaopatrzone została w *Bibliografię* (s. 17-35), zawierającą edycje i przekłady tekstów oraz podstawowe opracowania. Każdy przekład poprzedzony został krótkim wstępem, w którym czytelnik znaleźć może podstawowe informacje o czasie, miejscu powstania i pochodzeniu (środowisko) utworu, rodzaju literackim oraz problematyce. Zaopatrzone też został w komentarze umieszczone po tekście oraz dodatkowo w przypisy (pod tekstem), w których znalazły się krótkie wyjaśnienia o charakterze filologicznym. Całość dopełniają *Wykaz skrótów* (s. 13-16) oraz dwa rodzaje *Indeksów*: biblijny (s. 389-316) i rzeczowy (s. 397-411). Tłumacz wprowadził też (wzorem innych wydań) w wielu utworach śródtytuły, sygnalizujące temat danego fragmentu, co znacznie ułatwia lekturę.

Utwory wydane w *Bibliotece* reprezentują różne szkoły gnostyckie. Autorzy większości tekstów wywodzili się z kręgów walentynian, stąd chrześcijański charakter pism. Natomiast problematyka *Apokryfu Jana* wskazuje na związek z gnozą setiańską, zaś *Egzegezy o duszy* z szymoniańską; związki tych dwóch utworów z chrześcijaństwem są powierzchowne. Literacki rodzaj pism jest typowy dla piśmiennictwa antycznego. Są to: modlitwa (*Modlitwa Pawła Apostoła*), list (*Apokryficzny list Jakuba*, *Wypowiedź o zmartwychwstaniu*), dialog (*Apokryficzny list Jakuba*, *Ewangelia Tomasza*), homilia (*Ewangelia Prawdy*), zbiór cytatów

czyli tzw. florilegium (*Ewangelia Filipa, Tractatus Tripartitus*), logia (*Ewangelia Tomasza*). Ale utwory najczęściej mają złożone formy, łącząc w jednym np. dialog, hymn i wypowiedzi mądrościowe (*Apokryf Jana*) lub list i dialog (*Apokryficzny list Jakuba*). Problematyka pism jest różna: od kosmologii i antropologii, poprzez chrystologię i soteriologię, do eschatologii; są też komentarze do ksiąg biblijnych.

O wydaniu *Biblioteki*, zawierającej wszystkie utwory z dwóch pierwszych kodeksów, zadecydowała niewątpliwie potrzeba kompletnej edycji tekstów gnostyckich, jak też niesłabnące w Polsce zainteresowanie nimi. Ks. prof. W. Myszor wskazuje też na inny jeszcze powód. We *Wstępie* (s. 10-11) stwierdza, iż za taką edycją przemawiał dynamiczny rozwój badań, które przyniosły pełne wydanie wszystkich tekstów z Nag Hammadi (ukazały się w latach 1975-1995 w ramach serii: „Nag Hammadi Studies” – od 1994 r. tytuł „Nag Hammadi and Manichaean Studies” – a następnie zebrane i wydane zostały przez J.M. Robinsona w: *The Coptic Gnostic Library: A Complete Edition of the Nag Hammadi Codices*, t. 1-5, Leiden 2000 – zob. s. 17) oraz liczne wydania krytyczne utworów z I i II kodeksu (zob. s. 17-24). Te edycje (tekstów nierzadko na nowo odczytanych i zrekonstruowanych – np. *Ewangelia Filipa*) opatrzone nowymi tłumaczeniami i komentarzami, w świetle których konieczne stało się zrewidowania starszych przekładów polskich (zob. 10-11). Utwory, których tłumaczenia opublikowane zostały w ciągu ostatnich dziewięciu lat zostały przedrukowane bez większych zmian. Są one natomiast wyraźnie zauważalne (i w sposób oczywisty ilustrują postęp jaki dokonał się w badaniach nad tekstami) w utworach, których pierwsze tłumaczenia ukazały się do 1980 roku. Są to, wymieniając w kolejności ich występowania w kodeksach: *Modlitwa Pawła Apostoła, Apokryficzny list Jakuba, Ewangelia Prawdy, Wypowiedź o zmartwychwstaniu, Ewangelia Tomasza i Ewangelia Filipa*. Aby unaocznić imponującą znajomość przedmiotu oraz trud Tłumacza związany z uwzględnieniem tych wszystkich zmian, przedstawię poniżej wybrane przykłady, zestawiając translację wcześniejszą z nową (konkretną edycją będą zaznaczała, wprowadzając po nazwisku Tłumacza rok wydania).

W pierwszym z wymienionych wyżej pism najistotniejsze różnice związane są z paginacją. *Modlitwa Pawła Apostoła*, dołączona na karcie wstępnej do I kodeksu, pierwotnie wydana została jako ostatni utwór. Dlatego też Tłumacz w pierwszej wersji przekładu podał następującą numerację: NHC I 5: 143,1-144,10 (zob. *Zagadnienie modlitwy*, s. 40). W latach osiemdziesiątych uznano jednak, iż *Modlitwa* była pierwszym utworem w tym kodeksie, dlatego też ks. prof. W. Myszor w nowej edycji umieścił ją na początku zgodnie z aktualnie obowiązującym zapisem, oznaczając jako NHC I A, 3-B,10. Dokonał ponadto drobnych korekt, zastępując w dwóch pierwszych wersach – „okaż mi twe [miłosierdzie] / O mój opiekunie, zbaw mnie” – słowa „miłosierdzie” i „opiekun” odpowiednio wyrażeniami „twoje światło” i „soter”, co wyraźniej ukazuje gnostycki charakter zbawienia (łączy je z objawieniem) i jest bardziej zgodne z tekstem oryginalnym:

{ΠΕΚΘΕ}ΛΕΙΝ ΗΛΤ ΗΗΙ ΗΠΕΚ{ΗΛΕ ΠΑ}{ΡΕΦ}C}ΤΕ

ϸϸΤ{Ε} □ΜΗΔΕΙ. W przekładzie *Apokryficzno listu Jakuba* odnajdujemy, proporcjonalnie do długości utworu, więcej zmian. Przede wszystkim korekta dotyczy adresata listu, z którego imienia pozostały jedynie ostatnie trzy litery (NHC I 1: 1,2: □Η[- -]ςΟΟ). W pierwszym tłumaczeniu jest to „brat Cerynt” (ΠΟΝ ΚΗΡΙΗ]ςΟΟ) – taką wersję podaje m.in. R. Kasser (podają za: *Nag Hammadi Codex I: [The Jung Codex]*, ed. H.W. Attridge, NHS 22, Leiden 1985, 28), w nowym zgodnie z wydaniem D. Kirchnera (*Epistula Jacobi Apocrypha*, Berlin 1989), idącym za wypowiedzią Ireneusza (*Adversus haereses* I 25, 1-3), „uczeń Cerynt” ([ΠΙΤΗΡΕ ΚΗΡΙΗ]ςΟΟ). W dalszej części tekstu pojawiają się całe fragmenty, których przekład bardzo różni się od pierwszego tłumaczenia. Przykładem jest translacja wersów I 1: 11,37-38, która w nowej wersji brzmi: „(Czy sądzicie, że) ono [ciało – A. Z.] nie pożąda duszy? (Myszor, 2008, s. 46), w starym zaś: „Ono jest tym, które pożąda duszy” (Myszor, 1979, s. 120). Są to jak widać nie tylko korekty gramatyczne, czy stylistyczne, nowy przekład odsłania czytelnikowi bowiem nową treść, odsyła do nowej rzeczywistości. Jeszcze wyraźniej pokazują to dwa odmienne tłumaczenia wersów I 1: 12, 15-17: (1) „Błogosławiony, który widział siebie, przebywającego w czwartym niebie” (Myszor, 1979, s. 120) i (2) „Błogosławiony ten, który jako <Czwartego> zobaczył siebie w niebie” (Myszor, 2008, s. 46). Pierwsze stanowi aluzję do wątku wędrówki duszy przez kolejne niebiosy (por. 2 Kor 12,2) popularnego również w kręgach gnostyków (*Apokalipsa Pawła*, NHC V 2: 18,25; zob. też Myszor, 1979, s. 137 – komentarz), sens drugiego nie jest jasny: jedną z możliwości (co wydaje się bardzo atrakcyjne) jest, jak podaje W. Myszor, nawiązanie do pitagorejskiej czwórki (por. Myszor, 2008, s. 55 – komentarze). Z kolei w przekładach *Ewangelii Prawdy* na uwagę zasługują tłumaczenia terminu ΠΛΑΝΗ - błąd. W starej wersji – jako imię upadłej Mądrości, lub jej emanacji – zachowało ono swoje oryginalne brzmienie – *Plane* (por. NHC I 2: 17, 14; Myszor 1979, s. 143). W nowym przekładzie oddaje go wyrażenie „Błędna Myśl”. Tłumacz stwierdza, iż za tą wersją przemawia to, że zachowuje ono żeńską formę greckiego πλάνη, a zarazem lepiej kojarzy się z upadłą Mądrością (zob. Myszor, 2008, s. 59, przyp. 2). Również bardziej adekwatny wydaje się przekład słowa ΠΤΗΡ□Φ przez wyrażenie „Wszystko” w wersji NHC I 2: 17,5 (Myszor, 2008, 59; w starym przekładzie jest to „Pełnia” – Myszor, 1979, s. 143), bowiem gnostycki autor nie odnosi go tutaj do boskiej pełni (czyli gr. πλήρωμα), lecz do rzeczywistości, która z niej wyszła. Interesujące jest zestawienie dwóch translacji kolejnego utworu – *Wypowiedzi o zmartwychwstaniu* (inaczej *Listu do Reginosa*) – znanego do tej pory z tłumaczenia A. Dembskiej. Wydaje się, iż przekład zaproponowany przez W. Myszora, cechuje przede wszystkim większa dbałość o zachowanie gnostyckiego sensu wypowiedzi. Świadczy o tym wiele przykładów: np. tłumaczenie terminu ΑΝΑΠΑΘΕΙΣ (gr. ανάπαυσις) w wersji I 3: 43,35 jako „pokój” (Myszor, 2008, s. 80; A. Dembska termin ten oddaje słowem „odpocznienie” – Myszor, 1979, 193) zaś w wersji I 3: 45, 34 jako odpoczynek (Myszor, 2008, s. 80; podobnie Dembska – Myszor, 1979, s. 194), co lepiej współgra z kontekstem wypowiedzi: ΑΝΑΠΑΘΕΙΣ w pierwszym wersji

oznacza bowiem stan, będący rezultatem poznania prawdy, w drugim stan eschatycznej doskonałości (w tym znaczeniu jest to termin techniczny, por. W. Myszor, *Anapausis w wypowiedziach chrześcijańskich gnostyków*, Warszawa 1984). Trafny wydaje się też przekład wersów I 4: 44, 19-21: „nauczał o prawie natury. Ja to jednak nazywam <o śmierci>„ (Myszor, 2008, s. 80), które Dembska tłumaczy jako: „nauuczając o prawie natury ja jednak nazywam to śmiercią” (Myszor, 1979, s. 194), co zmienia sens wypowiedzi); tego typu uściślenia odnajdujemy też w innych miejscach. Nowe tłumaczenie *Ewangelii Tomasza* dostarcza również wielu przykładów, świadczących o dążeniu do możliwie najwierniejszego odczytania i przekładu myśli gnostyckiego autora. Świadectwem jest np. tłumaczenie wyrażenia $\Pi\eta\sigma\epsilon\tau\epsilon\pi\epsilon\ \sigma\epsilon\lambda\ \sigma\epsilon\mu\tau$ w logionie 4 (wers II 2: 33, 10) jako „staną się kimś jednym” (Myszor, 2008, s. 203), podczas gdy w starym przekładzie mamy: „staną się jednością” (Myszor, 1979, s. 207; Myszor, 1992, s. 15). W tym duchu Tłumacz odczytuje też wyrażenie $\Pi\mu\pi\sigma\theta\sigma\epsilon\iota\mu\ \Pi\mu\epsilon\iota\tau$, (przełożone pierwotnie dosłownie: „światłości Ojca” ; Myszor, 1979, s. 222; Myszor, 1992, s. 43) jako $\pi\sigma\theta\sigma\epsilon\iota\mu\ \Pi\mu\epsilon\iota\tau$: „Światłość Ojca” (Myszor, 2008, s. 211). Jednak w wypadku, gdy nie jest pewny intencji autora, pozostaje wierny oryginałowi. Czyni tak w tłumaczeniu logionu 7: nie znając symboliki lwa, która się tam pojawia, decyduje się wiersz II 2: 33, 28 przetłumaczyć zgodnie z tekstem koptyjskim ($\pi\mu\sigma\theta\epsilon\iota\ \nu\alpha\tau\epsilon\pi\epsilon\ \Pi\pi\tau\mu\epsilon$): „człowiek stanie się lwem” (Myszor, 2008, s. 203), rezygnując z przekładu zgodnego z zasadą symetrii: „lew stanie się człowiekiem” (Myszor, 1979, s. 208; Myszor 1992, s. 14). Ostatni utwór (z wymienionej przeze mnie grupy) – *Ewangelia Filipa* – unaocznia chyba najlepiej rozwój badań nad tekstami z Nag Hammadi. Dzięki pracom jakie prowadzono nad tym pismem w ciągu ostatnich 30 lat, możliwa stała się rekonstrukcja wielu brakujących w rękopisie miejsc, co dało podstawy nowej interpretacji utworu (zob. s. 258-299 - komentarze). W. Myszor jako podstawę przekładu przyjął wydanie H.M. Schenkego (*Das Philippus-Evangelium*, Berlin 1997), uzupełniając wiele brakujących miejsc w dawnym tłumaczeniu. Przykładem jest fragment zatytułowany „Moce i ofiary” (NHC II 3: 54, 31- 55, 5), w którym gnostycki autor porównuje ofiary pogańskie składane archontom (siłom, mocom), z ofiarą Syna składaną Ojcu; wątek ten w starym przekładzie nie jest czytelny, natomiast w nowym ujawnia związki z chrześcijańską ideą ofiary (por. 55, 4-5, Myszor, 1979, s. 242: „ofiarowano człowieka martwego bogu, a on żył” i Myszor, 2008, s. 233: „Człowiek natomiast złożony Bogu jako martwy wtedy otrzymywał życie”). Interesujący jest też obecny w nowym przekładzie wersów 57, 14-15 wątek dwóch duchów w człowieku: „... to Duch w ciele. A ten (jeden) jest jakby światłością, która jest w ciele, zaś ten inny jest jakby rozumem w ciele” (Myszor, 2008, s. 235; por. Myszor, 1978, s. 245: „Duch jest w ciele a także ta światłość jest w ciele, gdyż co powiesz, nie mówiąc niczego poza ciałem”), który stanowić może ważny przyczynek do gnostyckiej antropologii. Szkoda jedynie, że Tłumacz nie rozwija tej kwestii szerzej w komentarzach (por. Myszor, 2008, s. 266).

Niestety w publikacji nie udało się uniknąć błędów redakcyjnych. Należy do

nich m.in. pominięcie w indeksie rzeczowym niektórych ważnych terminów. Są to np. hasła:

(1) rzemieślnik (kopt. ⲛⲉⲫⲓⲣⲏⲓⲛⲉ, odpowiadające gr. ἐργάτης lub δημιουργός) występuje w *Tractatus Tripartitus* (NHC I 5: 101,29; por. przekład s. 115);

(2) przeznaczenie (gr. εἰμαρμένη, kopt. ⲛⲓⲙⲁⲣⲙⲉⲛⲏⲏ), które występuje w: *Apokryfie Jana* (NHC II 2: 28, 21 i 28, 14-15 – gdzie pojawia się też w pisowni ⲛⲓⲙⲁⲣⲙⲉⲛⲏⲏ) i *O początku świata* (NHC II 5: 121,16 i 123,13), nawet jeśli autor w tłumaczeniach użył terminu „los” (por. s. 184, 336, 337) warto było uwzględnić je w odsyłaczu z uwagi na techniczny charakter terminu.

Są to jednak drobne przeoczenia, które szybko można uzupełnić w drugim wydaniu. Należy mieć nadzieję, iż *Biblioteka z Nag Hammadi: kodeksy I i II* stanowi pierwszy tom inicjujący wydanie polskich przekładów całej Biblioteki, czego życzę Autorowi i czytelnikom.

Anna Z. Zmorzanka – Lublin, KUL

Michele PICCIRILLO, *La Palestina Cristiana I-VII secolo*, Bologna 2008, EDB, ss. 226.

Autorem tej fascynującej książeczki jest zmarły niedawno (26 X 2008) w wieku 64 lat archeolog ze Studium franciszkańskiego w Jerozolimie. Książka sprawia wrażenie niedokończonej, jakby jej Autor, świadom zbliżającej się śmierci, spieszył się z przekazaniem swego przesłania. Faktycznie, ostatnia publikacja wielkiego uczonego stanowi syntezę jego badań, którym poświęcił całe życie. Sięga w niej bowiem do korzeni konfliktu, dzielącego dzisiaj mieszkańców Palestyny. Jako motto książki, a zarazem testament duchowy ojca Michele, można potraktować słowa jednego z mnichów palestyńskich, cytowane we wstępie: „Szacunek jest podstawą całej społeczności świętych. Zaprawdę mówię wam, bracia: Nie ma takiego pogani- na, żyda czy samarytanina, który nie byłby ukochany przez Boga i przez ludzi, jeśli tylko odznacza się prawdziwym szacunkiem i łagodnością. Każdy bowiem, kto czci i szanuje Boga, jest też przez Niego akceptowany” (Jerzy z Koziby).

W omawianej książce ojciec Piccirillo naszkicował historię sześciu wieków dawnej rzymskiej prowincji Palaestina (od jej powstania w 6 r. po Chr. do bitwy nad rzeką Jarmuk w 636 r., przegranej przez wojska bizantyjskie). Były to czasy decydujące dla dziejów chrześcijaństwa, a zarazem okres, w którym zrodziła się i umarła „herezja nazarejczyków”. W tym okresie upadła Jerozolima żydowska, aby odrodzić się po 150 latach jako miasto chrześcijańskie, „matka wszystkich kościołów”. Miejsca święte stanowią odtąd cel pielgrzymek, a „pustynia świętego miasta Jeruzalem” kwitnie życiem mniszym i świętością. Dopiero inwazja perska, a po niej arabska, położyły kres tej szczególnej epoce. „Jeruzalem górne zapłacz nad Jeruzalem dolnym”.

Zarysowane tutaj tematy będą podjęte w kolejnych rozdziałach pasjonującej książki o Michele Piccirillo. Rozdział I (s. 23-51) dotyczy więc narodzin współ-